

Tadeusz Bartkowski

O ZAKRESACH NIEKTÓRYCH PODSTAWOWYCH POJĘĆ NAUKI
O TURYSTYCE I TURYZMIE

SUR LES SPHÈRES DE QUELQUES NOTIONS FONDAMENTALES
DE LA SCIENCE DU TOURISME

En partant du développement historique du tourisme, de sa forme d'élite dans le passé, l'auteur passe au tourisme en masse de nos jours et analyse ce phénomène à l'aspect des notions: „temps libre” et „mouvement des étrangers” (Fremdenverkehr). Il aborde aussi le phénomène de la récréation en motivant la nécessité de différencier les notions: „repos” (arrêt du travail), c. à d. récréation en inactivité et „activité”, c. à d. récréation par action. Cette dernière se manifeste comme l'activité et le développement physique ou l'activité et le développement intellectuel. L'auteur tire parti de cette division pour présenter les formes fondamentales de la récréation; telles sont: le repos propre et le tourisme lié à l'approfondissement de la connaissance du pays, c. à d. le repos „élargi”.

Selon l'auteur le tourisme signifie plus que le déplacement; il embrasse l'ensemble des activités liées au déplacement des touristes, l'ensemble des phénomènes économiques et sociaux qui découlent du comportement récréatif de l'homme.

Nauka o turystyce i turyzmie jest nauką młodą. To dopiero czasy nowożytnie przyniosły nazwy „tour” i „tura” (skąd słowa turysta i turystyka). Pierwsze sformułowania teorii naukowej tych zjawisk powstały w 2 połowie wieku XIX i w wieku XX. Dlatego też nie jest rzeczą dziwną, że stale istnieje potrzeba definiowania podstawowych pojęć tych nowych dyscyplin naukowych, które są zaledwie sformułowane i znajdują się stale w ogniu dyskusji (T. Bartkowski 1977). Udział w tej dyskusji jest celem niniejszego artykułu.

Stan rozwoju wspomnianych nowych dyscyplin odzwierciedla historię rozwoju samego zjawiska i pojęcia turystyki, określającego za-

równą czynność fizyczną i rodzaj zachowania się (behawioru) ludzi, jak i pojęcia znacznie szerszego, oznaczającego ogół zjawisk społeczno-ekonomicznych związanych ze zjawiskiem poprzednim i oznaczonego mianem tyryzmu. Jakkolwiek wspomniany behawior ludzki w swych początkach sięga do najwcześniejszych etapów rozwoju społeczeństw ludzkich (koczownictwo), to jednak dopiero czasy współczesne nadały zjawisku wędrowania ludzi pewien bardzo wyraźnie określony i bardzo charakterystyczny aspekt. Jest on rezultatem pojawienia się w toku dziejów ludzkości specyficznej fazy rozwoju, której zaistnienie zrodziło termin tzw. czasu wolnego.

Jest to termin który wymaga komentarza. Czas wolny — od czego? Oczywiście „czas wolny od pracy” i tutaj zaraz dodajemy „od pracy zarobkowej, od pracy, dzięki której człowiek zdobywa środki utrzymania i do której jest zmuszony koniecznością życiową”. Człowiek może bowiem wykonywać w czasie wolnym również pracę i to zarówno fizyczną (sport), jak i umysłową, np. przy hołdowaniu jakiemuś hobby, przy zwiedzaniu krajoznawczym, udziale w widowiskach itp. Takie zdefiniowanie czasu wolnego ukazuje szeroki aspekt społeczny tego zagadnienia. Ile czasu wolnego posiada człowiek, który nie musi wykonywać pracy zarobkowej, np. człowiek żyjący z kapitału, z oszczędności (emerytury?), pozostający na utrzymaniu innych? W zasadzie 24 godz. na dobę przy odliczeniu 8 godz. na sen i 1—2 godz. na higienę osobistą, spożywanie posiłków, czyli w rzeczywistości 16—14 godz. U dzieci czas wolny regulowany jest nadto długością czasu poświęconego na naukę, na dojsie i powrót do i ze szkoły, na odrabianie lekcji. Ile natomiast czasu wydatkuje na pracę zawodową i ile posiada czasu wolnego człowiek wykonujący pracę fizyczną czy umysłową: rolnik, robotnik, funkcjonariusz jakiejś „służby” itp? W swoim interesującym studium pt. *Życie codzienne rodziny robotniczej* ustalił Chombart de Lauwe (1962) budżet czasu robotnika (tab. I).

Jego wymowa jest wysoce pouczająca. Oto jeżeli do czasu pracy robotnika dołączyć czas dojazdu do pracy (8+4 godz.) to okaże się, że połowę całej doby (12 godz.) zajmuje czas poświęcony na zdobywanie środków utrzymania. Pozostałe 12 godz. przeznaczone jest na

Jak z powyższego wynika czas wolny nieograniczony, liczący 16—14 godz., jest udziałem bardzo niewielkiej tylko liczby ludzi, a czas wolny ograniczony obejmuje zdecydowaną większość ludzi pracujących całego świata. Najczęściej ograniczenie to jest tak wielkie, że czasu wolnego w ogóle nie ma (Chombart de Lauwe 1962).

Wyrazem tej prawidłowości jest rozwój historyczny zjawiska turys-

Tabela I

Budżet czasu robotnika w warunkach Wielkiego Paryża (wg Chombart de Lauwe 1962) a tendencja do wydłużenia czasu wolnego

Le budget du temps de l'ouvrier dans les conditions du Grand Paris (selon Chombart de Lauwe 1962) et les tendances à allonger les loisirs

Praca	8 godz	Skrócenie czasu pracy	— wolne soboty
Przejazd do i od miejsca pracy w warunkach Wielkiego Paryża	4 godz	Ułatwienia komunikacji masowej	(4—2 godz)
Sen łącznie z zabiegami higieny osobistej (toaleta)	8 godz	Bez zmiany	—
Posiłki, gotowanie, zakupy	4 godz	Ułatwienia w: gospodarstwie domowym, dostawa do domu, domy towarowe, samoobsługa	(4—2 godz)
Razem	24 godz	Zysk	(4—2 godz)

tyki, która pierwotnie była tylko udziałem ludzi z tzw. sfer wyższych, ludzi nie pracujących, tak że niektórzy badacze ten pierwotny okres nazywają okresem turystyki (tourisme) arystokratycznej (M. Boyer 1972). Nie był on jednakże wyłącznie spędzaniem czasu wolnego o programie tylko przyjemnościowym. Warstwy wyższe podejmowały niekiedy podróże także w celu uzyskania wyższego wykształcenia (np. podróże młodych szlachciców polskich do Włoch na uniwersytety w Padwie czy Bolonii lub do paryskiej Sorbony, połączone z pobytem na czas studiów czy też dla uzyskania „poloru” podróże po stolicach i dworach europejskich, czy też modne już od czasów starożytnych wyjazdy „do wód” w celach kuracyjnych, powód aktualny do dzisiaj). W końcu XVIII i w XIX w. do tych motywacji doszła nowa, czysto krajoznawcza, zrodzona przez sentymentalny kult przyrody Jana Jakuba Rousseau i spotęgowana przez XIX-wieczny nurt romantyzmu. Był to jednak nadal ruch elitarny, nie masowy (por. tutaj dwie sztuki A. Fredry *Odludki i poeta* 1825 oraz *Pan Jowialski* 1832). Jedyny znany z przeszłości (już średniowiecznej) nurt migracyjny ludności o charakterze masowym to migracje o programie religijnym — pielgrzymki do miejsc świętych czy cudownych, w których brali udział przede wszystkim ludzie pracy: chłopci, rzemieślnicy, później i robotnicy. Znane są także i wielkie peregrynacje ludzi nie pracujących, rycerzy, szlachty, magnatów np. do Ziemi Świętej czy do Rzymu łącznie z całą swą służbą. Ten typ wędrówek ludzi nie pracujących zrodził jedną z form turystyki, polegającą na przybyciu do miejscowości (nocleg w hotelu, gospo-

dzie), a następnie jej zwiedzaniu lub innym programie przyjemnościowym i na ponownej wędrówce do nowego miejsca (rys. 2, model „A”).

W przeciwieństwie do turystyki „arystokratycznej” ubiegłych wieków czasu najnowsze cechuje rozwój przede wszystkim turystyki masowej, którą można nazwać, w przeciwieństwie do poprzedniej, demokratyczną. Najważniejsze impulsy w tej dziedzinie pochodzą ze zmian w strukturze budżetu czasu ludzi pracy. Przedstawione w tab. 1 zestawienie tego budżetu wg badań Chombart de Lauwe (1962) zostało uzupełnione informacjami ukazującymi gdzie i w jaki sposób został wydłużony czas wolny ludzi pracy, co nastąpiło około połowy i w drugiej połowie wieku XX. Nasamprzód jest to skrócenie samego czasu pracy, czego wyrazem jest tzw. wolna sobota (stąd pojęcie weekendu) spowodowane różnymi przyczynami (zdobycze socjalne ludzi pracy, zwiększenie efektywności pracy, automatyzacja, podniesienie się stopy życiowej ludności itd). Z kolei rozwój komunikacji masowej (przypadek Wielkiego Paryża to przykład negatywny metropolii „dławiącej się” swoją własną niedoskonałością i przestarzałą infrastrukturą miejskiej komunikacji) i na koniec skrócenie wydatków czasu na zabiegi higieny osobistej, przygotowywanie posiłków, zakupy itp. Czas przeznaczony na sen jako wymóg fizjologiczny nie ulega zmianie. W rezultacie tego „zysk” w zakresie wolnego czasu może wynosić już ponad 4 godz. Jest zrozumiałe, że te zmiany stały się możliwe tylko na skutek osiągnięcia przez niektóre społeczeństwa wysokiego poziomu rozwoju gospodarki narodowej. W krajach słabo rozwiniętych takiej możliwości wydłużenia ograniczonego czasu wolnego nie ma prawie zupełnie (odnosi się to przede wszystkim do krajów Trzeciego Świata). Ten właśnie aspekt rozwoju cywilizacyjnego społeczeństw przyczynił się do wykształcenia podstawowej cechy turystyki wieku XX, którą jest masowość. To nie elitarny ruch ludzi bogatych czy względnie bogatych, ale zjawisko masowej potrzeby „zagospodarowania” czasu wolnego ogromnej liczby ludzi pracy nadał mu szczególne formy. Pewna część ludzi pracy wykorzystuje wzorce rozwinięte historycznie przez turystykę zagraniczną. Jest to wzór przyjazdów indywidualnych do miejsc atrakcyjnych celem ich zwiedzania. Pewną adaptacją tego są wczasy pracownicze, które w oparciu o istniejącą bazę noclegową umożliwiają penetrację całej okolicy (model „A” na rys. 2). Inna część społeczeństwa przyjmuje formę rzeczywistego „wędrowania” (pieszo, rowerami, łodziami, kajakami, samochodami), wykorzystując tylko lokalnie napotykaną infrastrukturę turystyczną (noclegową), a odpoczynek nocny rozwiązuje przy pomocy biwakowania (model „B” na rys. 2).

Zdobycze socjalne ludzi pracy zapewniające im prawo do urlopu wypoczynkowego zwróciły uwagę badaczy na zagadnienie samego wy-

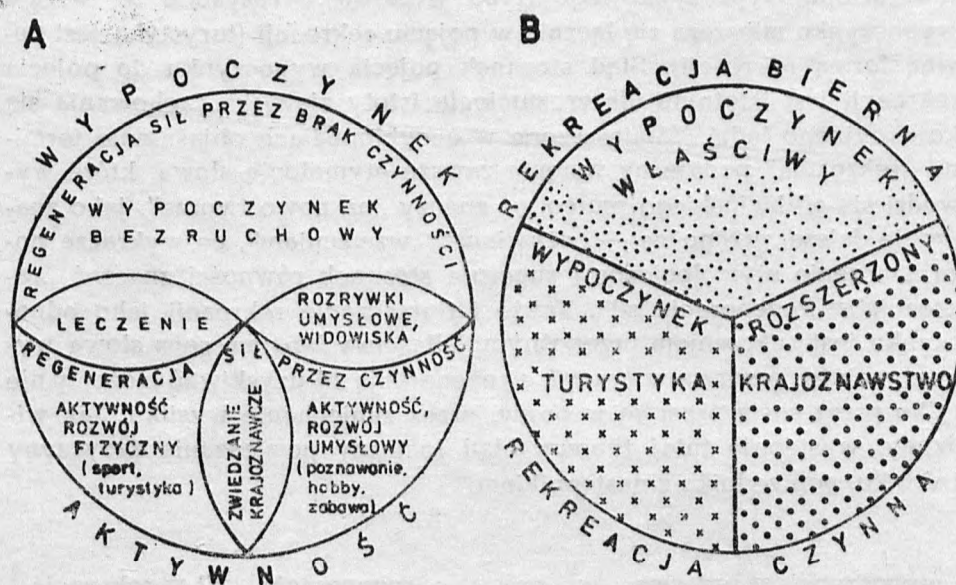
poczynku jako formy zachowania się korekcyjnego organizmu ludzkiego, co wyraziło się w wyróżnianiu wypoczynku krótkiego: po pracy i sobotnio-niedzielnego (weekendowego) oraz wypoczynku długiego, tzw. urlopu wypoczynkowego (typu wczasów). Wszystkie te rodzaje wypoczynku mieszczą się łącznie w pojęciu rekreacji (turystyka jest pewną formą rekreacji). Stąd stosunek pojęcia wypoczynku do pojęcia rekreacji jest istotnym dla zrozumienia istoty zjawiska zachowania się korekcyjnego ludzi. Zamieszczone w encyklopediach objaśnienie terminu „rekreacja” podaje na wstępie zawsze etymologię słowa, które wywodzi się od łacińskiego *recreo*, co znaczy „na nowo tworzę”, jako znaczenie dalsze, przenośne — „ożywiam”, „wzmacniam”, co wykracza poza znaczenie etymologiczne i sugeruje stosunek równości znaczeń „rekreacja” = „regeneracja sił”. Także i tłumaczenie rekreacji jako odpoczynku jest znaczeniem przenośnym. Właściwy bowiem sens słowa wypoczynek to „przerwa w pracy”, a regenerację sił uzyskiwać możemy nie tylko przez samą przerwę w pracy, przez zaniechanie wysiłku. Jak widzimy, występuje tutaj typowy błąd logiczny pomieszania przyczyny i skutku, poprzednika z następnikiem:

wypoczynek = przerwa	w	pracy	→	regeneracja sił = rekreacja
przyczyna				skutek

Rekreacja — regeneracja sił ukazuje się więc nam jako zjawisko fizjologiczne polegające na tym, że każde działanie, każda praca musi być w pewnych odstępach czasu przerywana dla usunięcia z organizmu czy ze zmęczonych jego części (organów) produktów zmęczenia (por. fazy anabolizmu i katabolizmu). Dlatego po całodziennej pracy fizycznej (czy umysłowej) następuje odpoczynek „bez ruchu”, „bez działalności”, a po całorocznym czy wielomiesięcznym zmęczeniu np. pewnych układów fizjologicznych i psychofizycznych w organizmie, wywołanych monotonnym trybem pracy i życia codziennego, w czasie urlopu — zwanego wypoczynkowym — uprawia się całkowicie odmienny rodzaj czynności, prowadzi się zupełnie odmienny tryb życia. Dzieje się tak dlatego, aby odpoczęły układy zmęczone a mogły działać układy inne, niezmęczone. Jest to tzw. behavior korekcyjny, „poprawiający” (np. sam sen czy choćby chwilowe „odsapnięcie w pracy” to także behavior korekcyjny). Jak więc widzimy, regenerację sił czyli rekreację osiągamy zarówno przez brak działania, jak i przez samo działanie.

Dla zobrazowania wszystkich tych zależności został skonstruowany załączony poniżej model struktury rekreacji, opracowany w oparciu

o model J. Dumazediera (1962) — rys. 1. Rekreację dzielimy na dwa jej główne rodzaje:

Rys. 1 A. Struktura rekreacji (na podstawie Dumazediera, T. Bartkowski 1977)

B. Trzy „programy” rekreacji (na podstawie T. Bartkowskiego 1980)

Fig. 1 A. La structure de la récréation (selon T. Bartkowski 1977), d'après Dumazedier

B. Les trois „programmes” de la „récréation” (selon T. Bartkowski 1980)

a) regenerację sił przez brak czynności, czyli właściwy wypoczynek — przerwa w pracy, zaprzestanie wysiłku;

b) regenerację sił przez czynność — aktywność (przerwa w pracy układów zmęczonych i uruchomienie, aktywność układów niezmęczonych).

Obydwa te rodzaje wypoczynku tworzą łącznie rekreację rozumianą jako regenerację sił. Ten podstawowy podział rekreacji znalazł swoje odzwierciedlenie w istnieniu takich wyrażen jak rekreacja (turystyka) czynna i bierna, spotykanych licznie w pracach dotyczących turystyki, turystyki i rekreacji. W omawianym modelu ukazano jednakże jeszcze nowy element rekreacji wyrażony hasłem „rozwój”. Oto niektóre czynności tutaj dyskutowane mają znaczenie nie tylko jako wyraz behawioru korekcyjnego, stale uruchamianego przez człowieka w odpowiedzi na tzw. stres życia — stres zmęczenia, ale i jako wyraz rozwoju człowieka w wymiarze fizjologicznym i umysłowym. Stąd ca-

ły obszerny dział regeneracji sił przez czynność podzielono na dwa poddziały oznaczone jako aktywność i rozwój fizyczny (sport i turystyka jako czynność) i jako aktywność i rozwój umysłowy (poznawanie, hobby, zabawa). Na pograniczu tych poddziałów znajduje się zwiedzanie krajoznawcze. Oczywiście takie „zachowanie się” jak leczenie, a dalej rozrywki umysłowe czy konsumpcja widowisk implikują zachowanie się bierne, chociaż ten brak czynności nie jest tutaj cechą zasadniczą (człowiek wykazuje tutaj również specyficznego rodzaju aktywność). Aktywność i rozwój posiadają swoje znaczenie nie tylko w wymiarze osobniczym, ale także i wyraźnie w wymiarze społecznym i są podstawowymi elementami tzw. wykształcenia permanentnego (T. Bartkowski 1980) — szczególne znaczenie posiadają sport masowy i krajoznawstwo.

Dotarłszy do tego punktu ustaleń w zakresie struktury pojęcia rekreacji można obecnie dobrze naświetlić, na kanwie przedstawionego modelu graficznego (rys. 1A), zakres znaczeniowy trzech podstawowych „programów” rekreacji wyrażonych trzema hasłami: „turystyka”, „krajoznawstwo”, „wypoczynek bierny = rekreacja” (rys. 1B). Turystyka to dokonywanie tur, to poruszanie się w przestrzeni, wędrowanie ludzi (analogicznie: gimnastyka, alpinistyka), w czasie którego realizowany jest w zasadzie program sportowy — program aktywności i rozwoju fizycznego. Krajoznawstwo to poznawanie przyrody, ludzi, dzieł ludzkich — to program aktywności i rozwoju umysłowego człowieka. Obydwa te programy wyrażają program ogólny rekreacji przez czynność, zwany też „wypoczynkiem rozszerzonym”. Wypoczynek „właściwy” — postawa bierna, to trzeci program częściowy rekreacji w sensie ogólnym. Należy zaznaczyć, że również w rytmie codziennym życia ludzkiego zaznacza się podział na aktywność i jej brak, co w strukturze rekreacji koresponduje z podziałem na omówione trzy programy. Jest to również bardzo wyraźnie zaznaczone w samej turystyce, w której należy uwypuklić znaczenie podstawowego jej pojęcia strukturalnego, czyli turystyczną formę rekreacji. Składają się na nią dwie zasadnicze postacie:

a) postój, w której realizuje się np. turystyczne (krajoznawcze) zwiedzanie, wypoczynek chwilowy bierny („odsapnięcie”), sen, spożywanie posiłków, zabiegi higieny osobistej itd.

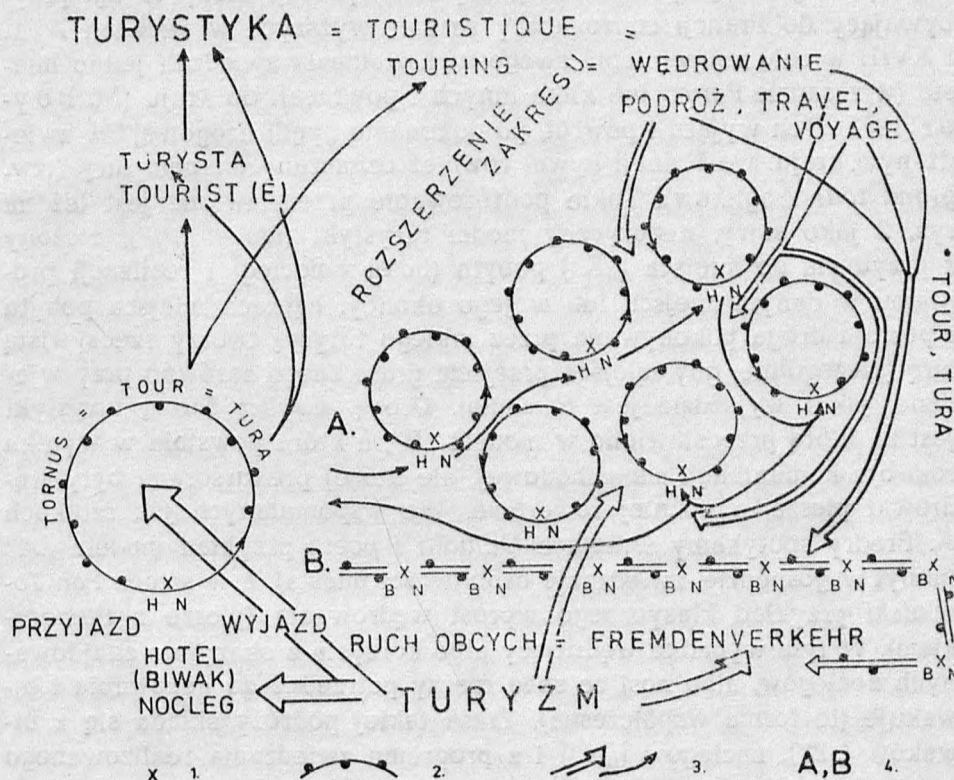
b) wędrowanie — przemieszczanie się ludzi i to zarówno pomiędzy poszczególnymi punktami programu, jak również od jednego miejsca wypoczynku długiego (w tym szczególnie miejsca noclegu) do drugiego.

W taki sposób, czyli jako alternacja postojów i wędrowania, kon-

struowane są wycieczki turystyczne (krajoznawcze), w taki sposób uprawiana jest zasadniczo cała turystyka.

Dla uzmysłowienia ostatniego stwierdzenia oraz dla podsumowania zapoczątkowanych na wstępie niniejszego artykułu rozważań nad historią i rozwojem turystyki opracowano kolejny, trzeci model — schemat ukazujący zakres znaczeniowy pojęć turystyki, turysty, ruchu obcych (*Fremdenverkehr*) i do którego to schematu wykorzystano wszystkie poprzedzające ustalenia. Na rys. 2 ukazano w jego części lewej etymologię słowa turystyka przez wywiedzenie jej z łacińskiego *tor-nus*=obróć w koło (z czego wywodzi się z kolei francuskie i angielskie *tour* i polskie „tura”). Ten „obróć w koło” został zaobserwowany przez oberżystów i hotelarzy, do których przyjeżdżał i od których wyjeżdżał gość, obcy, nie posiadający w mieście domu, w którym mógłby zanoć. Stąd hotel (oberża, zajazd) i nocleg oraz inne usługi turystyczne (obsługi turysty) stanowiły podstawowe elementy obserwowanego w miejscu postoju-noclegu ruchu obcych, noszącego historycznie udokumentowaną nazwę niemiecką *Fremdenverkehr* (por. także W. Hunziker, K. Krapf 1942). Ten *Fremdenverkehr* zrodził się gdzieś w Szwajcarii, w niemieckich krajach alpejskich i w Nadrenii, gdzie „ruch obcych” stał się źródłem dochodu i przyczynił się w wysokim stopniu do rozwoju ekonomicznego, szczególnie w Szwajcarii. To zaobserwowanie reperkusji ekonomicznych ruchu obcych stało się impulsem do utworzenia pojęcia turysty (co oznaczono na rys. 2 osobną „pustą” strzałką). Obcy (*der Fremde*) po złożeniu bagażu w hotelu — gospodzie udawał się następnie „na miasto” czy „w okolice”, zwiedzając je lub korzystając z oferty usług paraturystycznych i turystycznych. Tutaj właśnie dokonywał różnej postaci obrotów — „tur” i tutaj jest jedno ze źródeł słowa turystyka i turysta. Turysta to ten, który dokonuje „tury” i ponieważ to dokonywanie tury to równocześnie pokonywanie przestrzeni, dlatego istnieje angielskie słowo *touring* — rzeczownik oznaczający czynność. W języku polskim takie pokonywanie przestrzeni, przy pewnym specyficznym rozumieniu sensu słowa, oznaczane jest mianem wędrowania, które pochodzi z niemieckiego *wandern*, a to słowo odnosi się do wędrówek niektórych rzemieślników, porzucających miasto ojczyste czy też miasto zamieszkiwania i przenoszących się od mistrza do mistrza dla nauczania się rzemiosła. W dalszym rozszerzeniu zakresu znaczenia, słowa *touring* i „wędrowanie” zaczęło przenosić na samo pokonywanie przestrzeni. Stąd mają swoje szczególne znaczenie słowa „podróż”, *travel*, *voyage*, najczęściej jednak z uściślającym przymiotnikiem „turystyczna” (krajoznawcza). Dawny sens słowa utrzymany jest natomiast w znanym wyrażeniu francuskim *tournee*.

Analogiczny rozwój znaczenia obserwujemy w rezultacie rozwoju

Rys. 2. Zakresy pojęć „turystyki” i „turizmu” (źródło: T. Bartkowski 1982, uzupełnione)

1 — X — miejsce postoju — miejsce, gdzie jest obserwowany i obsługiwany „ruch obcych”; 2 — miejsca gdzie znajdują się obiekty zwiedzania — wykorzystywane ze względu na walory poznawcze (krajoznawcze), rekreacyjne, usługi turystyczne i paraturystyczne, jako miejsca kultu religijnego itp.; 3 — trasa wycieczki (wędrowki), podróży turystycznej = tura (w miejscu zatrzymania się i postoju: w mieście, atrakcyjnym zespole architektonicznym za miastem, w zespole przyrodniczym etc., w sanktuarium religijnym) lub w zwiedzanym kraju (drugie znaczenie słowa tura); 4 — dwa podstawowe rodzaje turystyki: A — wędrowka od postoju do postoju przy korzystaniu z usług „oczekujących” na miejscu postoju (H, N) — typ tradycyjny turystyki elitarniej (tutaj także obsługa rekreacji typu czasowego), B — wędrowka od postoju do postoju, przy korzystaniu przede wszystkim z własnego wyposażenia do biwakowania (B) — turystyka współczesna, masowa

Fig. 2. Les sphères des notions „déplacement” et „tourisme” (selon T. Bartkowski, source complétée en 1982)

1 — le lieu d'arrêt, le lieu où est observé et servi „le mouvement des étrangers”; 2 — les lieux où se trouvent les objets de visite, dignes d'être visité à cause de leurs valeurs cognitives, récréatives, de leurs services touristiques ou paratouristiques, lieux du culte religieux, etc.; 3 — l'itinéraire d'une excursion (d'un cheminement), d'un voyage touristique (tour) en lieu de l'arrêt et du séjour dans une ville, dans un ensemble architectural intéressant en dehors de la ville, dans un ensemble naturel, etc., dans un sanctuaire religieux (ou dans un pays visité — une autre signification du mot: tour); 4 — Deux genres principaux du tourisme: A — cheminement d'un arrêt à l'autre avec l'utilisation des services accessibles dans le lieu du séjour (hôtel, coucher), type traditionnel du tourisme d'élite (ici aussi le service de la récréation du type: loisirs payés), B — cheminement d'un arrêt à l'autre avec l'utilisation de l'équipement de bivouac (B) — le tourisme contemporain en masse

historycznego turystyki elitarniej, arystokratycznej, kiedy to np. przybywający do Francji cudzoziemcy ze sfer wyższych w wiekach XVII i XVIII w celu uzupełnienia swego wykształcenia zwiedzali jedno miasto (w zasadzie Paryż) lub kilka innych i powracali do kraju (M. Boyer 1972). Ten wyjazd i powrót, po dokonaniu „pętli drogowej” w zwiedzanym kraju, we Francji bywał również oznaczany mianem tury (tzw. *grand tour* Anglików). Takie podróżowanie przedstawione jest też na rys. 2 jako stary, historyczny model turystyki (model „A”), złożony z przybycia do miejsca („X”) pobytu (hotel + nocleg) i realizacji programu w danym miejscu lub w jego okolicy. Łącząca miejsca pobytu i postoju droga pokonywana przez takiego turystę tworzy rzeczywistą turę (szczególnie, gdy miejsca przejścia granicznego zarówno przy wjeździe, jak i wyjeździe jest to samo). Drugą, nowszą formą turystyki jest ta, którą przedstawiono w modelu „B”, a która powstała w wyniku rozwoju komunikacji samochodowej, ale której prekursorami były wędrówki piesze, a później rowerowe. We wspomnianych już sztukach A. Fredry spotykamy w sztuce *Odlutki i poeta* przykład modelu „A” (pobyt w gospodzie, zwiedzanie osobiowości miasta), a w sztuce *Pan Jowialski* przykład klasycznego wprost wędrowania (pieszo z tłumoczką). W tym wypadku wędrujący albo korzysta z okazjnie znajdowanych noclegów, albo nosi ze sobą rzeczy potrzebne do nocowania i biwakuje (to forma współczesna). Trasa takiej podróży składa się z biwaków („B”), nalclegów („N”) i z programu zwiedzania realizowanego na samej trasie. Forma ta eliminuje pozostawianie bagażu na miejscu postoju czy noclegu i „robieniu tury” po okolicy. Taki wędrownik nosi czy wozi ze sobą wszystko co jest potrzebne do noclegu i wyżywienia w plecaku, w bagażu rowerowym czy w bagażniku samochodowym. Także i ten drugi, jak już wspomniano, bardzo demokratyczny — bo masowy — sposób uprawiania turystyki wiedzie do wytworzenia się „tury” — jest to wtedy pętla dokonana od miejsca zamieszkania z powrotem do niego, po wycieczce w kraju. Jest to też bardzo charakterystyczny sposób behawioru korekcyjnego — *signum temporis* połowy i drugiej części wieku XX. Jak to wynika z poprzednich rozważań, jest to wynikiem nowej fazy rozwoju społeczeństw. I właśnie ta masowość zjawiska, włączająca w orbitę powiązań całą infrastrukturę społeczno-ekonomiczną jakiegoś kraju (subkontynentu, kontynentu, całego globu ziemskiego) jest logicznym uzasadnieniem powstania i sformułowania koncepcji turystyki.

Turyzm definiowany jako „całokształt zagadnień społecznych i gospodarczych związanych z ruchem turystycznym” (*Międzynarodowy słownik turystyczny*) — definicja formalnie błędna, bo „turystyka” i „ruch

turystyczny" jest jednak czymś innym niż turystyka, w stosunku do której turystyka jest pojęciem nadrzędnym. Należy tutaj jeszcze raz zaznaczyć, że turystyka to przede wszystkim i nasamprzód pokonywanie przestrzeni i to w specyficzny sposób (dokonywanie „tur”), następnie jest to forma rekreacji czynnej — forma behawioru korekcyjnego i rozwoju ludzi. Te właśnie cechy wyraźnie określają zakres materialny tego pojęcia. Turystyka natomiast, jako pojęcie nadrzędne, obejmuje obok tego zasadniczego trzonu materialnego pojęcia całą sferę obsługi tego, co na rys. 2 oznaczone zostało w jej dolnej części mianem „ruchu obcych”. To przeciwstawianie turystyki turystyce posiada szczególne znaczenie dla polskiej literatury naukowej, gdyż tutaj obserwuje się często nadmierne rozszerzenie zakresu słowa „turystyka” (przykładowo tylko por. L. A. Dębski 1974, O. Rogalewski 1974) obejmując nim sferę usług, sferę planowania usług, rozbudowy infrastruktury, takich reperkusji społecznych i ekonomicznych jak migracja pieniądza turystycznego, wykształcenie permanentne poprzez ruch krajoznawczy itd. Wydaje się, iż przedstawiony na rys. 2 schemat wystarczająco jasno ukazuje zasadniczą różnicę w zakresie znaczenia tych terminów.

PIŚMIENNICTWO

- Bartkowski T., 1977, *Wypisy do geografii turystycznej*, cz. I, rozdz. II, *Podstawowe pojęcia geografii turystycznej*, Poznań.
- Bartkowski T., 1982, *Niektóre dyskusyjne elementy teorii regionu turystycznego*, „Monografie”, nr 201, AWF w Poznaniu.
- Bartkowski T., 1980, *O nową treść i formę przewodników i folderów turystyczno-krajoznawczych*, [w:] *Dorobek wydawniczy w dziedzinie krajoznawstwa — potrzeby i perspektywy. Ogólnopolska konferencja, Poznań 25—26 XI 1978*, Poznań.
- Boyer M., 1972, *Le tourisme*, Paris.
- Chombart de Lauwe, 1962, *Vie quotidienne d'une famille ouvrière*, Paris.
- Dębski L. A., 1974, *Programowanie i lokalizacja urządzeń turystycznych*, Warszawa.
- Dumazedier J., 1962, *Vers une civilisation du loisir?* Paris.
- Hunziker W., Krapf K., 1942, *Grundris der allgemeinen Fremdenverkehrslehre*, Zürich.
- Rogalewski O., 1974, *Zagospodarowanie turystyczne*, Warszawa.

Prof. dr habil. Tadeusz Bartkowski
Instytut Geografii Fizycznej
Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu
ul. Fredry 10
61-701 Poznań

Wpłynęło:
10 czerwca 1985 r.

RÉSUMÉ

Le tourisme c'est un phénomène qui doit sa naissance à l'apparition dans la vie des sociétés du problème des loisirs. Il y a deux sphères de cette notion: temps libre illimité (en dehors du temps consacré au sommeil et aux activités quotidiennes, telles que repas, toilette, etc.) et le temps libre limité. Le premier est un privilège de ceux, qui ne travaillent pas, l'autre tombe en partage aux travailleurs. L'une des formes d'aménagement du temps libre est le tourisme. Le temps libre illimité a fait naître la forme d'élite du tourisme, nommée aristocratique; celui limité a donné naissance au tourisme en masse (démocratique), propre à nos temps. Cette dernière forme se maintient et se développe grâce à l'allongement des loisirs des travailleurs et est un signe des temps de la phase actuelle du développement des sociétés humaines (dans les pays hautement développés).

Le tourisme est une des formes de régénération. La récréation ou la régénération des forces n'est pas un synonyme du repos. Ces deux notions sont liées par la relation logique de cause à effet:

repos = arrêt du travail, de l'action — effet.

régénération des forces = récréation — cause,

Cette différenciation constitue la base du modèle de la structure de récréation présenté par la fig. 1 A, où la régénération des forces se montre comme résultat aussi bien du repos, que de l'activité (récréation en inactivité et récréation active). Il faut souligner que l'activité peut être non seulement physique, du type, p. ex., sportif (le déplacement lui-même fait partie de cette activité) mais aussi intellectuelle (p. ex., l'approfondissement de la connaissance du pays). A la base de cette différenciation, on a présenté (fig. 1 B) la division du programme de la récréation en trois programmes partiels fondamentaux: le repos propre (le comportement en inactivité, sans bouger), le tourisme et l'approfondissement de la connaissance du pays (deux formes du comportement actif).

Ces explications permettent de bien comprendre le schème confrontant les sphères de signification des trois notions: le déplacement, le mouvement des étrangers, le tourisme (fig. 2). On y a d'abord présenté (le côté gauche de la figure) l'étymologie du mot „touriste” venant du latin *tornus* (en français: tour, en polonais: *tura*). Ce „tour” commence au moment d'arrivée d'un voyageur là, où il est un étranger, c'est pourquoi il est obligé de chercher une place dans un hôtel („H”) et il y trouve un coucher („N”), ensuite il fait un tour (un noeud) dans la ville ou dans ses environs, passe la nuit, où il s'est arrêté et s'en va le lendemain ou un des jours qui suivent. Un tour veut donc dire — le noeud et un touriste est celui qui voyage en faisant un noeud aussi bien dans une ville, lieu où il est arrivé et où il séjourne, que dans un pays (modèle A du tourisme d'élite, aristocratique dans le passé). Dans le tourisme en masse de nos jours (modèle B) l'hôtel est remplacé par le bivouac („B”) et le tour — petit noeud en ville du modèle „A” est inclus dans le chemin entre deux points de l'arrêt (du séjour), tandis que le déplacement s'opère à pied, à bicyclette, en auto. Néanmoins, ici aussi la notion du tour peut se rapporter au noeud exécuté dans le pays visité dès le moment de la sortie du domicile à la rentrée. Enfin en bas de la fig. 2, on peut remarquer l'accentuation de la sphère de la notion du tourisme. Cette sphère embrasse d'abord la partie de la figure présentée comme „mouvement des étrangers” avec le service et ensuite deux formes du tourisme présentées comme les modèles „A” et „B”. Le tourisme signifie donc plus que le déplacement, il est principal par rapport à cette deuxième notion.

Pour terminer ces considérations, il faut attirer l'attention sur la notion: „forme

touristique de la récréation". Elle consiste en séparation des deux formes principales de l'activité touristique, à savoir:

a) l'arrêt, pendant lequel on visite les objets touristiques, on réalise un repos momentané, le sommeil, ou on prend des repas,

b) le cheminement, le voyage (entre deux lieux d'arrêt). C'est le principe essentiel de la réalisation de toute excursion touristique, de tout „tour” effectué par les personnes allant en récréation.

Traduit Lucjan Kowalski

SUMMARY

Touring and tourism represent two phenomena, which have appeared in connection with appearance of leisure time problem in the life of societies. The concept of leisure time includes: unlimited leisure time (outside time expended on sleeping and other life „imponderables” such as e.g. meals, toilet) and limited leisure time. The former is a privilege of people who are not working, the latter is available for working people. Touring is one of the forms of utilizing or filling in leisure time, and unlimited leisure time produced a historically determined form of touring, the so-called élité touring, also called aristocratic touring, the latter — the so-called mass (democratic) touring typical for contemporary times. Mass touring is developing and preserved owing to a phenomenon of elongation of leisure time possessed by working people, and it is „signum temporis” of the present stage in development of human societies (in highly developed countries).

Touring is one of recreation forms. However, recreation or regeneration of forces is not a synonym of rest. These concepts are linked by a logical relationship of causes and effects:

rest = break in work, activity → regeneration of forces = recreation
cause effect

This distinction constitutes a basis of the recreation structure model presented in Fig. 1 A, where regeneration of forces is shown as a result of both rest and activity (passive and active recreation), with activity meaning not only physical activity of e.g. sporting type (it is here that touring itself belongs) but also mental activity (sightseeing belongs here). Proceeding from this distinction, Fig. 1 B shows division of recreation programme into three main component programmes: proper rest (passive, motionless behaviour) and touring along with sightseeing (active behaviour).

These introductory explanations allow to understand properly a scheme presented in Fig. 2 and confronting semantic scopes of three concepts: touring, foreign ers traffic (*Fremdenverkehr*) and tourism. Figure 2 shows, first of all, in its left part etymology of the word „touring” from Latin word *tornus* (turnover) to French *tour* and Polish *tura*. This „tura” begins with arrival of a traveller, who is a foreigner (*der Fremde*), at his destination, and that is why he is looking for a place in a hotel („H”) and finds accomodation in it („N”), next he performs „tura” (tour) in the town and its vicinity, spends the night at a hotel, and departs the following or some other day. Thus, the word „tour” describes a „loop” and touring means travelling with making such a loop both in the town — place of arrival and sojourn and in the country (model „A” of élité, aristocratic touring in the past). In mass

touring of contemporary times (model „B”), hotel is replaced by camping (B) with „a tour — small loop” included into the route between two points of sojourn when travelling by foot, by bicycle, by car. Nonetheless, also in this case the concept of „tour” may be used to describe a loop made by departure „from” and return „to” place of dwelling in the visited country.

Finally, in the lowest part of Fig. 2, there can be noticed the scope of „tourism” concept. It encompasses, first of all, a part of the figure marked as „foreign ers traffic” (*Fremdenverkehr*) along with services, and further on two forms of touring presented as models „A” and „B”. Thus, tourism is something different from touring — it is a superior concept in relation to touring concept.

Ending the above discussion, it is worth pointing at a concept of „tourist form of recreation”. It consists in alternation of basic forms of tourist activity, and namely:

a) sojourn — connected with sightseeing, temporary rest (catching a breath), sleep, meals etc.,

b) touring — travel (between two places of sojourn).

This is a basic principle in realization of any tourist excursion, any „tour” made by persons seeking recreation.

Translated by Leszek Podbielski